

УДК 75.941.5

Індутний Володимир Васильович
доктор геолого-мінералогічних наук,
професор
кафедри товарознавства та експертизи,
Київський національний
торговельно-економічний університет
(Київ, Україна)
indutny@nwv.com.ua

Походзяца Олена Борисівна
кандидатка історичних наук,
заступниця головного зберігача,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
Arxangel7@ukr.net

Volodymyr V. Indutnyi
Doctor of Geological and Mineralogical Sciences,
Professor,
Kyiv National Trade and Economic University
(Kyiv, Ukraine)

Olena B. Pokhodyashcha
Candidate of Historical Sciences (PhD),
Deputy Custodian,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

СТИЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОРТРЕТІВ ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

STYLISTIC STUDY OF PORTRAITS OF THE HETMAN BOHDAN KHMELNYTSKYI

Анотація

У статті представлені результати дослідження методом порівняння спорідненості іконографічних особливостей портретних зображень Б. Хмельницького в контексті дослідження із застосуванням тотожних модальних показників. Це дозволяє частково елімінувати авторські доповнення до образу гетьмана. Робота проведена за допомогою обчислення модифікованого показника спорідненості зображень Рассела-Рао.

Ключові слова: портрет, парсуна, іконографія, модальні показники спорідненості, живопис, гетьман Б. Хмельницький, музей.

Abstract

The article presents the results of the study of B. Khmelnytskyi's portrait images by the method of comparing affinity of iconographic features in the context of the research using identical modal indicators. This allows to partially eliminate the author's additions to the image of the hetman. The work was performed by calculating a modified Russell-Rao image affinity index.

Key words: portrait, parsun, iconography, modal affinity indicators, paintings, hetman B. Khmelnytskyi, museum.

Серед зображень славетних гетьманів в українському мистецтві портрети Богдана Хмельницького (1596–1657) є одними з найчисленніших. Більшість дослідників розглядали його портрети в контексті розвитку українського портретного живопису, зосереджуючись на особливостях іконографії. Визначення достовірних зображень історичних діячів минулого є одним із пріоритетних завдань вітчизняної науки. Здебільшого науковці схилиються до того, що портрети Б. Хмельницького XVII–XIX ст., які нині збереглися, створені різними майстрами в різних мистецьких осередках. Означені картини об'єднує те, що вони написані за гравюрою голландського майстра Вільгельма Гондіуса, який працював у Гданську. Художник створив вказану гравюру у традиціях західноєвропейського реалістичного живопису: портретований зображений разом із гербом Війська Запорозького з ініціалами Б. Хмельницького. Це прижиттєве зображення гетьмана з натури (до 1651 р.) або, як припускають дослідники П. Білецький, П. Жолтовський та Ф. Уманцев, – із портрета Б. Хмельницького роботи придворного художника великого гетьмана Литовського Януша Радзивілла – А. ван Вестерфеля, згаданий твір, на жаль, нині втрачено¹. І саме це зображення гетьмана українські живописці вважали авторитетним, достеменним і одним

1 Білецький П. Украинская портретная живопись XVII–XVIII вв. – Ленинград: Искусство, 1981. – С. 61–63; Жолтовский П.

із найкращих, на його основі в різних живописних школах створювали десятки копій портретів Б. Хмельницького.

На жаль, вивченню спорідненості портретних зображень гетьмана ще не було приділено належної уваги, хоча дослідники зауважували наявність суттєвих відмінностей у рисах обличчя, які, своєю чергою, підкреслюють ті чи ті риси особистості Б. Хмельницького. Натомість важливим питанням для істориків та мистецтвознавців є визначення найдостеменніших зображень гетьмана, що можливо зробити за допомогою порівняльних аналітичних досліджень. Десятки портретів Б. Хмельницького нині прикрашають музеї та приватні зібрання не лише в Україні, а й у Європі. Тож яке із цих зображень найближче до реальності за сукупністю ознак, притаманних більшості портретів, а що на них слід вважати творчими “домислами” художників? На це питання немає однозначної відповіді, таке складне завдання потрібно вирішувати із застосуванням різних аналітичних методів, складаючи комплексне дослідження, що визначає низку важливих атрибутивних проблем – ідентифікації зображеної особи, часу та місця створення, належності до певної мистецької школи. Водночас робота в цьому напрямку є актуальною в контексті реконструкції історичних сторінок та постатей середньовіччя для використання найдостеменніших зображень у наукових виданнях, під час створення історичних картин, художніх творів, кінофільмів, скульптур, авторам яких важливо мати конгруентну точку відліку для відтворення образу гетьмана.

З метою визначення найвідповідніших зображень гетьмана Б. Хмельницького експерти звернулися до аналітичної методології. В роботі представлені результати аналітичних досліджень портретних зображень Б. Хмельницького в контексті пошуку серед них модальних показників спорідненостей, що дозволяє частково елімінувати вигадані авторські доповнення до образу гетьмана, створеного художниками. Порівняльні дослідження іконографії були проведені шляхом обчислення модифікованого показника спорідненості зображень Рассела-Рао.

Наявність чималої кількості портретів Б. Хмельницького в мистецьких зібраннях свідчить про загальнонародну популярність гетьмана. Б. Хмельницький зажив слави не лише в Україні, а й за кордоном. Цікавим доповненням до іконографії гетьмана є спогади Павла Алепського про зустріч із ним у Богуславі (1654), Чигирині та Суботові (1656): “Цей Хміль, муж похилих років, але в достатку наділений дарами щастя: щирий, спокійний, мовчазний, не цурається людей; всіма справами займається особисто, помірний у їжі, питві та одязі, наслідуючи спосіб життя великого з Царів Василя Македонянина”². Після обрання гетьманом на Запорозькій Січі в 1648 р. Б. Хмельницького розпочав національно-визвольну війну, яка тривала до його смерті (1657). Славний гетьман став полководцем європейського масштабу, завдяки його зусиллям була створена одна із найбільших у Європі армій³.

Ми вважаємо, що стилістичні та трасологічні дослідження можуть визначити не тільки основні риси (модальності) зовнішності Б. Хмельницького, а й обставини та місце створення портрета, оскільки кожна мистецька школа мала свої особливості відтворення та творчого опрацювання образів: колір, техніку виконання, використання певних пігментів, стилістику тощо.

На основі гравюри В. Гондіуса створювали парадні та камерні зображення Б. Хмельницького: графічні та станкові портрети, парадні ктиторські (донаторські) зображення. Так, донаторські портрети гетьмана (які, на жаль, не збереглися) перебували в нартексі Свято-Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври та в галереї Успенського собору⁴. Можна припустити, що прижиттєві ктиторські портрети гетьмана в 1640–1650 рр. створили художники чигиринського осередку для Іллінської церкви в Суботові та Микола-Медведівського монастиря. Два донаторські портрети у повен зріст – “Б. Хмельницький з полками” та [фантастичний портрет] із Микола-Медведівського монастиря – також нині втрачені⁵. Натомість уцілів камерний портрет гетьмана із цього монастиря (інв. № М–5), він прикрашає розділ експозиції “Україна XVII ст.” Національного музею історії України. Така кількість портретів із Микола-Медведівського монастиря вказує на наявність там мистецької школи. Означений портрет на поч. 1920-х рр. Д. Щербаківський привіз до музею із с. Медведівки (нині – село Чигиринського р-ну Черкаської обл.), яке після 1648 р. ввійшло до складу володінь Б. Хмельницького⁶. Серед інших портретів гетьмана з музейної колекції цей твір має найбільшу композиційну та портретну схожість із гравюрою В. Гондіуса. Відомий історик М. Грушевський вважав його найдостеменнішим і використовував у власних роботах як ілюстрацію⁷. На портреті Б. Хмельницького зображено у підперезаному поясом жупані з коштовними застібками та хутряним коміром, у підбитій соболями шапці зі страусовими пір’їнами, з булавою у правиці. Лівою рукою він притримує шаблю нижче ефесу на знак примирення.

Мистецький рівень українських художників XVIII ст. дозволяв не лише зафіксувати загальні портретні риси гетьмана, а й передати на полотні особливості його сильного, волелюбного характеру. В копії портрета Б. Хмельницького XIX ст. (інв. № М–577), у 1926 р. переданого до Всеукраїнського історичного музею ім. Шевченка співробітниками Вищого інституту народної освіти, невідомий художник із Лівобережної України використав ранні традиції відтворення образу гетьмана.

Твором невідомого художника лаврської іконописної школи можна вважати портрет гетьмана (інв. № М–41), у 1914 р.

Український живопис XVII–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1978. – С. 302–305; Уманцев Ф. Мистецтво давньої України. Історичний

нарис. – Київ: Либідь, 2002. – С. 255–257.

2 Коваленко С. Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. – Т. 1. – Київ: Стікс-Ко, 2007. – С. 33.

3 Смолий В., Степанов В. Б. Хмельницький. Соціально-політичний портрет. – Київ: Либідь, 1993. – С. 33.

4 Шероцький К. Очерки по истории декоративного искусства Украины. – Киев: Типография С. В. Кульженко, 1914. – [Т.] 1: Художественное убранство дома в прошлом и настоящем. – С. 67.

5 Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 285.

6 Коваленко С. Вказ. праця. – Т. 1. – С. 37.

7 Грушевський М. Про старі часи на Україні: коротка історія / Для першого початку. – Київ: Обереги, 1991. – С. 58; Його ж. Як жив український народ / Вступ. слово В. Шевчука. – Київ: Веселка, 1992. – С. 79.

подарований музею корнетом драгунського Стародубського полку І. Толлі (1885–1939)⁸. Парсуна⁹ виконана тонким гладеньким письмом, із корпусною пропискою. Невідомий майстер XVIII ст. зобразив Б. Хмельницького у стилізованій овальній рамі з бароковими стрічками, що надає портретові святковості та урочистості. Можна припустити, що лаврський художник мав волинські корені, оскільки для зображення обличчя гетьмана використав мистецькі прийоми волинського осередку. Майстер намагався ідеалізувати образ портретованого, водночас зумів “надати життєвої конкретності рисам обличчя, передати певний вираз душевного стану. Поєднання традиційних і нових засобів спричинило неповторне враження своєрідного «оживлення» образу історичної особистості”¹⁰.

Слід визнати, що до живопису слабожанського осередку XVIII ст. належить портрет Б. Хмельницького, в 1945 р. придбаний Державним республіканським історичним музеєм у м. Києві (нині – НМІУ) в мешканця м. Дніпропетровська (нині – м. Дніпро) І. Остапенка (інв. № М–579). Полотно написане у площинній манері, однак із дотриманням загального “гондіусівського” задуму. Автор цієї парсуни використав іконописні прийоми, зробивши акцент на обличчі портретованого, зменшивши його фігуру та руки до дитячих розмірів. Нині твір експонується в Музейно-культурному центрі “Мистецькі шедеври України” (Київ).

Із кін. XVIII ст. в Україні на портрети Б. Хмельницького та інших українських гетьманів збільшився попит, зокрема серед нащадків козацької старшини та збирачів старожитностей. Завдяки цьому збереглися донині виконані за “гондіусівською” моделлю чудові копії портретів славного гетьмана в інтерпретаціях майстрів XVIII–XIX ст. (інв. № М–9, 42, 640, 1350). Водночас тиражованість портретів призвела до суттєвих змін первинного образу.

Майстерністю та реалістичністю виконання привертає увагу поясний портрет Б. Хмельницького (інв. № М–9), який у березні 1928 р. надійшов до Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка від київського колекціонера старовини С. Глеваського-Гольдфарба. Він, як зазначає доктор історичних наук С. Білокінь, мав у колекції “речі надзвичайні” знаних українських та європейських майстрів¹¹. Невідомий художник кін. XVIII ст. досить професійно виконав портрет гетьмана за гравюрою В. Гондіуса, однак із власною інтерпретацією. Портретований має молодший вигляд, ніж на гравюрі. Праворуч угорі полотну прикрашає фрагмент герба Війська Запорозького, навколо якого – літери “БХГВСКМЗА” (“Богдан Хмельницький Гетьман Війська Єго Королівської Милості Запорозького”). Внизу картини частково зберігся напис: “Зьновий Богдан Хмельницький гетман войскъ запорожскихъ”¹². При порівнянні іконографії гетьманських портретів із цим зображенням виявлено його схожість із копією, виконаною за “гондіусівською” моделлю відомим художником-копійстом, колишнім завідувачем живописного кабінету Київського університету Св. Володимира Г. Васком та опублікованою у виданні “Исторические деятели Юго-Западной России”¹³. В каталозі колекції В. Тарновського вказано, що в означеній книзі містилося зображення, схоже (але не точна копія) із картиною, привезеною для родини Тарновських із Варшави¹⁴. В 1929 р. означений портрет Б. Хмельницького експонувався на виставці “Українське малярство”¹⁵. У 2008 р. твір посів почесне місце на виставці “Україна – Швеція: на перехрестях історії (XVII–XVIII ст.)”¹⁶.

Чудовим зразком малярського мистецтва є і зображення гетьмана Б. Хмельницького із колекції київського міщанина Буренкова (інв. № М–34), з якої також походять портрети гетьманів І. Самойловича (інв. № М–28), І. Мазепи (інв. № М–46), Л. Полуботка (інв. № М–42), Д. Апостола (інв. № М–45), К. Розумовського (інв. № М–1294) та генерального писаря В. Кочубея (інв. № М–44). Усі вони однотипні за технікою виконання, виконані майстром із Лівобережної України у другій пол. XVIII – на поч. XIX ст. В 1887 р. портрети потрапили до Київського церковно-археологічного музею, а в 1920–1930 рр. – до Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка¹⁷.

Для власних родинних зібрань портрети гетьманів та козацької старшини замовляли як дворяни та заможні міщани, так і люди з невеликими статками. Свідченням цього є невеликий портрет Б. Хмельницького (35×24 см), виконаний на металі народним українським художником наприкін. XVIII – у першій пол. XIX ст. (інв. М–584). Разом із цим зображенням майстер виконав однакові за розміром портрети гетьманів П. Дорошенка (інв. № М–580), Д. Апостола (інв. № М–582), І. Мазепи (інв. № М–581) та генерального писаря В. Кочубея (інв. № М–583). До народного живопису також належить портрет Б. Хмельницького (інв. № М–1350, 25×19 см), який, вочевидь, прикрашав оселю селянина або незаможного міщанина і який за технікою виконання споріднений із портретом гетьмана роботи польського художника Яна Матейки з колекції

8 Рубан В. Український портретний живопис першої половини XIX століття. – Київ: Наукова думка, 1984. – С. 74.

9 Від лат. *persona* – особа; назва творів портретного жанру в Україні XVII–XVIII ст.

10 Рубан В. Український портретний живопис першої половини XIX століття... – С. 74.

11 Глеваський (Гольдфарб) Сергій Костянтинович / [Електронний ресурс]: Персональний сайт Сергія Білокіня. – історика України / Словник музейників України (1917–1943). – Режим доступу: <https://www.s-bilokin.name/Culture/UkrHeritagePlundering/Goldfarb.html> (дата звернення: 31.01.2020). – Назва з екрана.

12 Україна – Швеція: на перехрестях історії (XVII–XVIII століття). Каталог Міжнародної виставки (Київ, 1 жовтня 2008 р. – 30 березня 2009 р.) / Національний музей історії України; уклад. та наук. ред. Ю. К. Савчук. – Київ: Такі справи, 2008. – С. 41.

13 Антонович В., Беґ В. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах (по коллекции В. В. Тарновского). – Вып. 1. – Київ: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1885. – С. 8.

14 Каталог украинских древностей коллекции В. Тарновского. С приложением 16-ти таблиц фототипных снимков. – Киев: Типография Милевского, 1898. – С. 76.

15 Українське малярство XVII–XX ст. Провідник по виставці / Під ред. Ф. Ернста. – Київ: Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка, 1929. – С. 27.

16 Україна – Швеція: на перехрестях історії (XVII–XVIII століття)... – С. 41.

17 Каталог збережених пам'яток Київського церковно-археологічного музею 1872–1922 рр. / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – Київ: [б. в.], 2002. – Київ, 2002. – С. 43.

С. Потоцького (Одеський державний історико-краєзнавчий музей)¹⁸. І хоча картина потребує термінових реставраційних робіт, вона є цінним іконографічним джерелом своєї епохи.

Портрети Б. Хмельницького надходили до зібрання НМІУ і в повоєнний час. Так, у 1946–1948 рр. з Російського історичного музею портретів разом із зображеннями українських гетьманів П. Конашевича-Сагайдачного (інв. № М–638), П. Тетері (інв. № М–643), І. Скоропадського (інв. № М–641), Ю. Хмельницького (інв. № М–642) та представників польської шляхти (інв. № № М–639, М–644) надійшов і портрет Б. Хмельницького (інв. № М–640). Авторство твору належить невідомому художнику XIX ст., який дотримувався традицій майстрів “козацької парсуни”.

Створений у 1876 р. портрет гетьмана, що репрезентує російський академічний живопис, надійшов до музею від колишнього вінничанина, мешканця Ленінграда (нині – м. Санкт-Петербург), художника-реставратора М. Прокопчука (інв. № М–1659). На відміну від попередніх творів, у цьому полотні спостерігається відмова від площинності та традиційності козацьких портретів. Майстер зобразив гетьмана якнайреалістичніше, хоча, як і його попередники, орієнтувався на “гондіусівську” гравюру.

Підсумовуючи наше дослідження, слід зазначити, що митці при створенні живописних портретів гетьмана, дотримуючись іконографії гравюри В. Гондіуса, використовували традиції своєї мистецької школи, передаючи власне ставлення до портретованого. Так, слобожанські художники використовували іконописні прийоми для підкреслення величчя портретованого, чигиринські та лаврські майстри поєднували особливості зображення козацької парсуни з реалістичним живописом, а майстри Західної України використовували традиції європейських художників. Портрети гетьмана у XVIII–XIX ст. під впливом патріотичних настроїв замовляли різні верстви населення (інв. № № М–9, М–34, М–584, 1350). Крім картин для помешкань, художники створювали зображення Б. Хмельницького для церков, у яких він був ктиторм (інв. № М–5). Портрети XVIII ст., що характеризуються монументальністю і декоративністю, до поч. XIX ст. зберігали традиції старої української парсуни (інв. № М–577). У XIX ст. в іконографії Б. Хмельницького спостерігається відмова від “парсунного” письма і впровадження академічних засад живопису (інв. № М–1659). У радянські часи звернення до іконографії Б. Хмельницького припало на 1953–1954 рр., коли відзначалося 300-ліття возз’єднання України з Росією (інв. № М–1415). Портрети цієї визначної історичної постаті посідають чільне місце серед пам’яток періоду національно-визвольної війни українського народу (1648–1657). Портретна богданіана є гордістю НМІУ та заслуговує на увагу сучасних мистецтвознавців та істориків.

Отже, ми маємо багатий матеріал для застосування сучасних методів дослідження образу Б. Хмельницького на портретах різних часів. Зрозуміло, що прижиттєвий образ гетьмана назавжди втрачений, а найближчі до нього зображення аранжовані творчими доопрацюваннями художників. Водночас на означених портретах присутні риси, притаманні усім зображенням, які слід вважати найавтентичнішими ознаками реального образу – модальностями. Це дозволяє поставити відповідне завдання: виявлення серед представлених портретів такий, де кількість внесених у образ гетьмана змін є мінімальною.

Для виконання вказаної дослідницької роботи ми обрали портрети, представлені в табл. 1, де вони пронумеровані зліва направо та зверху донизу. До групи, що досліджується, залучені лише портрети, позначені високим рівнем майстерності виконання та є контрастними щодо художнього опрацювання образу гетьмана.

Поставлене дослідницьке завдання ми виконували шляхом обліку результатів порівняльних процедур та розрахунку модифікованого показника спорідненості Расела-Рао¹⁹. Ефективність цього підходу вже продемонстрована у попередніх публікаціях²⁰, однак у цій роботі ми дещо змінили форму критеріального запитання, а саме:

“Чи ознака «P_i» є більш вираженою на об’єкті «А», аніж на об’єкті «В»?”

Відповідь на критеріальне запитання обліковується у відповідній таблиці порівнянь як “1” у разі позитивної відповіді (табл. 3) або “-1” – у разі негативної відповіді. Якщо на поставлене запитання неможливо однозначно відповісти або відповідь не має сенсу, результат порівняння обліковується як “0”. Отже, інформаційний облік здійснюється у двовимірній системі позитивних (“F⁺”) та негативних відповідей (“F⁻”) і обґрунтовується результатами порівняльних процедур, що є природними та традиційними для побудування тверджень у експертній справі. Діаграма співвідношень між кількістю позитивних та негативних відповідей представлена на мал. 1.

Використовуючи описаний алгоритм обліку відповідей на критеріальні запитання, ми визначаємо такий спосіб побудування тверджень про спорідненість портретів, при якому найменш позначеними авторським опрацюванням образами – модальними зображеннями – слід вважати ті, для яких “F⁺” дорівнює або близьке до “F⁻”. Адже критеріальні запитання в цьому разі збалансовані, тобто всі позитивні відповіді компенсовані негативними. Наприклад, якщо ми порівнюємо зображення за критерієм “округлість обличчя”, то модальне зображення за цим критерієм визначиться на основі того, що результати всіх порівняльних процедур зумовлять компенсацію позитивних й негативних відповідей, тобто “округлість обличчя” на визначеному портреті буде модальною – наближеною до середньої.

Результати проведених робіт дозволяють підтвердити популярну серед мистецтвознавців тезу про те, що гравюра В. Гондіуса (табл. 1, № 1) є модальною щодо цілої низки портретних зображень, найімовірніше, створених на її основі. З огляду на обраховані нами показники спорідненості, такими портретами слід вважати зображення (мал. 1, № 2, 7, 9,

18 Власов В. Портрет Б. Хмельницького // Образотворче мистецтво. – 1988. – № 1. – С. 25–27.

19 Елисеєва И., Рукавишников В. Группировка, корреляция, распознавание образов (статистические методы классификации и измерения связей). – Москва: Статистика, 1977. – 144 с.; Бахрушин В. Методы анализа данных. Навчальний посібник для студентів. – Запоріжжя: КПУ, 2011. – 268 с.; Бонгард М. Проблема узнавания. – Москва: Наука, 1967. – 320 с.

20 Індутний В., Мережко Н., Походзяца О. Індекс спорідненості Рассела-Рао у стилістичній експертизі пам’яток культури // Науковий вісник Національного музею історії України. – Випуск 3. – 2018. – С. 578–589.

можливо, 3). Водночас частина портретів (№ 5, 6, 4, 8) характеризуються ознаками, не притаманними згаданому зображенню В. Гондіуса – широкі брови, масивніше підборіддя, округліші очі, менш видовжений ніс, кругліше обличчя тощо. Для цієї групи близьким до модального образу слід вважати зображення № 5, яке також є частково спорідненим із гравюрою В. Гондіуса (відповідні фігуративні точки обведені червоною лінією на мал. 1). Візуально ця спорідненість майже непомітна – здається, це геть різні люди. Однак зображення № 5 має цілковитий баланс між позитивними та негативними відповідями на критеріальні запитання ($F+ = F-$), що свідчить про високий рівень його модальності.

Більшість портретів Б. Хмельницького написані із прижиттєвого зображення гетьмана, виконаного В. Гондіусом. Наявність двох груп портретних зображень, які мають суттєві відмінності у відображенні образу Б. Хмельницького, безумовно свідчить про існування двох джерел походження портретів: перше – гравюра В. Гондіуса, друге – невідомий нам портрет, написаний із Б. Хмельницького в молодшому віці. До того ж, невідомо, чи цей портрет зберігся.

Велика кількість портретів Б. Хмельницького є можливістю оптимізації вихідної бази інформації, створення колекції еталонних зображень та подальшого дослідження історії їх побутування. За умови безпосереднього доступу експертів до портретів із фондів різних музеїв можна ставити питання про використання складніших та ефективніших методів розпізнавання образів для ідентифікації первинних зображень, зрештою – реконструкції найдостеменнішого зображення гетьмана.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В., Беу В. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. По коллекции В. В. Тарновского. – Вып. 1. – Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1885. – 110 с.
2. Бахрушин В. С. Методи аналізу даних. Навчальний посібник для студентів. – Запоріжжя: КПУ, 2011. – 268 с.
3. Белецкий П. Украинская портретная живопись XVII–XVIII вв. – Ленинград: Искусство, 1981. – 258 с.
4. Глеваський (Гольдфарб) Сергій Костянтинович / [Електронний ресурс]: Персональний сайт Сергія Білокія – історика України / Словник музейників України (1917–1943). – Режим доступу: <https://www.s-bilokin.name/Culture/UkrHeritagePlundering/Goldfarb.html> (дата звернення: 31.01.2020). – Назва з екрана.
5. Бонгард М. М. Проблема узнавания. – Москва: Наука, 1967. – 320 с.
6. Власов В. Портрет Б. Хмельницького // Образотворче мистецтво. – 1988. – № 1. – С. 25–27.
7. Выставка изобразительного искусства и народного творчества Белорусской ССР: живопись, скульптура, графика, театрально-декорационное искусство, народное творчество. Каталог. – Москва, 1955. – 114 с.
8. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ: Наукова думка, 1992. – 544 с.
9. Грушевський М. Про старі часи на Україні: коротка історія. Для першого початку. – Київ: Обереги, 1991. – 104 с.
10. Грушевський М. Як жив український народ / Вступ. слово В. Шевчука. – Київ: Веселка, 1992. – 110 с.
11. Елисеева И. И., Рукавишников В. О. Группировка, корреляция, распознавание образов (статистические методы классификации и измерения связей). – Москва: Статистика, 1977. – 144 с.
12. Жолтовський П. Український живопис XVII–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1978. – 328 с.
13. Індутний В. В., Мережко Н. В., Походяща О. Б. Індекс спорідненості Рассела-Рао у стилістичній експертизі пам'яток культури // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 3. – 2018. – С. 578–589.
14. Каталог збережених пам'яток Київського церковно-археологічного музею 1872–1922 рр. / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – Київ: [б. в.], 2002. – 244 с.
15. Каталог українських древностей коллекции В. Тарновского. С приложением 16-ти таблиц фототипных снимков. – Киев: Типография Милевского, 1898. – 86 с.
16. Коваленко С. Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. – Т. 1. – Київ: Стікс-Ко, 2007. – 376 с.
17. Рубан В. Український портретний живопис першої половини XIX століття. – Київ: Наукова думка. – 1984. – 372 с.
18. Смолий В., Степанков В. Б. Хмельницький. Соціально-політичний портрет. – Київ: Либідь, 1993. – 503 с.
19. Україна – Швеція: на перехрестях історії (XVII–XVIII століття). Каталог Міжнародної виставки (Київ, 18 жовтня 2008 р. – 30 березня 2009 р.) / Національний музей історії України; уклад. та наук. ред. Ю. К. Савчук. – Київ: Такі справи, 2008. – 224 с.
20. Українське малярство XVII–XX ст. Провідник по виставці / Під ред. Ф. Ернста. – Київ: Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка, 1929. – 122 с.
21. Уманцев Ф. Мистецтво давньої України. Історичний нарис. – Київ: Либідь, 2002. – 328 с.
22. Шероцкий К. Очерки по истории декоративного искусства Украины. – Киев: Типография С. В. Кульженко, 1914. – [Т.] 1: Художественное убранство дома в прошлом и настоящем. – 141 с.

REFERENCES

1. Antonovych V., Bets V. Istoricheskie deyateli Yugo-Zapadnoy Rossii v biografiyakh i portretakh. Po kollektzii V. V. Tarnovskogo. – Вып. 1. – Киев: Tipografiya Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira, 1885. – 110 s.
2. Bakhruhyn V. Ye. Metody analizu danykh. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv. – Zaporizhzhia: KPU, 2011. – 268 s.
3. Beletskiy P. Ukrainskaya portretnaya zhyvopis 17–18 vv. – Leningrad: Iskusstvo, 1981. – 258 s.
4. Hlevaskyi (Holdfarb) Serhii Kostiantynovych / [Elektronnyi resurs]: Personalnyi sait Serhiia Bilokonii – istoryka Ukrainy /

Slovnyk muzeinykiv Ukrainy (1917–1943). – Rezhym dostupu: <https://www.s-bilokin.name/Culture/UkrHeritagePlundering/Goldfarb.html> (data zvernennia: 31.01.2020). – Nazva z ekrana.

5. *Bongard M. M.* Problema uznavaniya. – Moskva: Nauka, 1967. – 320 s.
6. *Vlasov V.* Portret B. Khmelnytskoho // *Obrazotvorche mystetstvo*. – 1988. – № 1. – S. 25–27.
7. Vystavka izobrazitelnogo iskusstva i narodnogo tvorchestva Belorusskoy SSR: zhyvopis, skulptura, grafika, teatralno-dekoratsionnoe iskusstvo, narodnoe tvorchestvo. Katalog. – Moskva, 1955. – 114 s.
8. *Hrushevskiy M.* Iliustrovana istoriia Ukrainy. – Kyiv: Naukova dumka, 1992. – 544 s.
9. *Hrushevskiy M.* Pro stari chasy na Ukraini: korotka istoriia. Dlia pershoho pochatku. – Kyiv: Oberehy, 1991. – 104 s.
10. *Hrushevskiy M.* Yak zhyv ukrainskyi narod / Vstup. slovo V. Shevchuka. – Kyiv: Veselka, 1992. – 110 s.
11. *Eliseeva I. I., Rukavishnikov V. O.* Gruppirovka, korrelyatsiya, raspoznavanie obrazov (statisticheskie metody klassifikatsii i izmereniya svyazey). – Moskva: Statistika, 1977. – 144 s.
12. *Zholtovskiy P.* Ukrainskyi zhyvopys 17–18 st. – Kyiv: Naukova dumka, 1978. – 328 s.
13. *Indutnyi V. V., Merezhko N. V., Pokhodiashcha O. B.* Indeks sporidnenosti Rassela-Rao u stylistychnii ekspertyzi pamiatok kultury // *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy*. – Vyp. 3. – 2018. – S. 578–589.
14. Katalog zberezhenykh pamiatok Kyivskoho tserkovno-arkheolohichnoho muzeiu 1872–1922 rr. / *Natsionalnyi Kyievo-Pecherskyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk*. – Kyiv: [b. v.], 2002. – 244 s.
15. Katalog ukrainskikh drevnostey kollektsii V. Tarnovskoho. S prilozeniem 16-ti tablits fototipnykh snimkov. – Kiev: Tipografiya Milevskogo, 1898. – 86 s.
16. *Kovalenko S.* Ukraina pid bulavoiu Bohdana Khmelnytskoho. Entsyklopediia u 3-kh tomakh. – T. 1. – Kyiv: Stiks-Ko, 2007. – 376 s.
17. *Ruban V.* Ukrainskyi portretnyi zhyvopys pershoi polovyny 19 stolittia. – Kyiv: Naukova dumka. – 1984. – 372 s.
18. *Smolii V., Stepankov V. B.* Khmelnytskyi. Sotsialno-politychnyi portret. – Kyiv: Lybid, 1993. – 503 s.
19. Ukraina – Shvetsiia: na perekhrestiakh istorii (17–18 stolittia). Katalog Mizhnarodnoi vystavky (Kyiv, 18 zhovtnia 2008 r. – 30 bereznia 2009 r.) / *Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy*; uklad. ta nauk. red. Yu. K. Savchuk. – Kyiv: Taki spravy, 2008. – 224 s.
20. *Ukrainske maliarstvo 17–20 st. Providnyk po vystavtsi* / Pid red. F. Ernsta. – Kyiv: Vseukrainskyi istorychnyi muzei im. T. Shevchenka, 1929. – 122 s.
21. *Umantsev F.* Mystetstvo davnioi Ukrainy. Istorychnyi narys. – Kyiv: Lybid, 2002. – 328 s.
22. *Sherotskiy K.* Ocherki po istorii dekorativnogo iskusstva Ukrainy. – Kiev: Typografiya S. V. Kulzhenko, 1914. – [T.] 1: Khudozhestvennoe ubranstvo doma v proshlom i nastoyashchem. – 141 s.

Перелік ілюстрацій:

Таблиця 1. Портретні зображення гетьмана Б. Хмельницького.

Таблиця 2. Перелік критеріїв для визначення достеменного зображення.

Таблиця 3. Результати обліку позитивних та негативних відповідей у процедурах порівняння.

Рис. 1. Діаграма, що візуалізує спорідненість портретних зображень Б. Хмельницького. Вісь ординат відображає величину “F+”; вісь абсцис – “F-”. Цифрами позначені номери портретів у таблиці 1. Червоною лінією обведені фігуративні точки, які відповідають портретам із наймодальнішими рисами обличчя. Діаметр кульок, якими позначені фігуративні точки, визначений на основі показника похибки у 5%.

Таблиця 2. Перелік критеріїв

№	Назва ознаки для порівняння	№	Назва ознаки для порівняння
1	Довжина носа	8	Випуклість підборіддя
2	Ширина носа біля ніздрів	9	Гострота підборіддя
3	Гострота кінчика носа	10	Розміри брів
4	Округлість очей	11	Розміри очей
5	Округлість обличчя	12	Розміри нижньої губи
6	Ширина нижньої щелепи	13	Виразеність вилиць
7	Висота підборіддя	14	Ширина перенісся

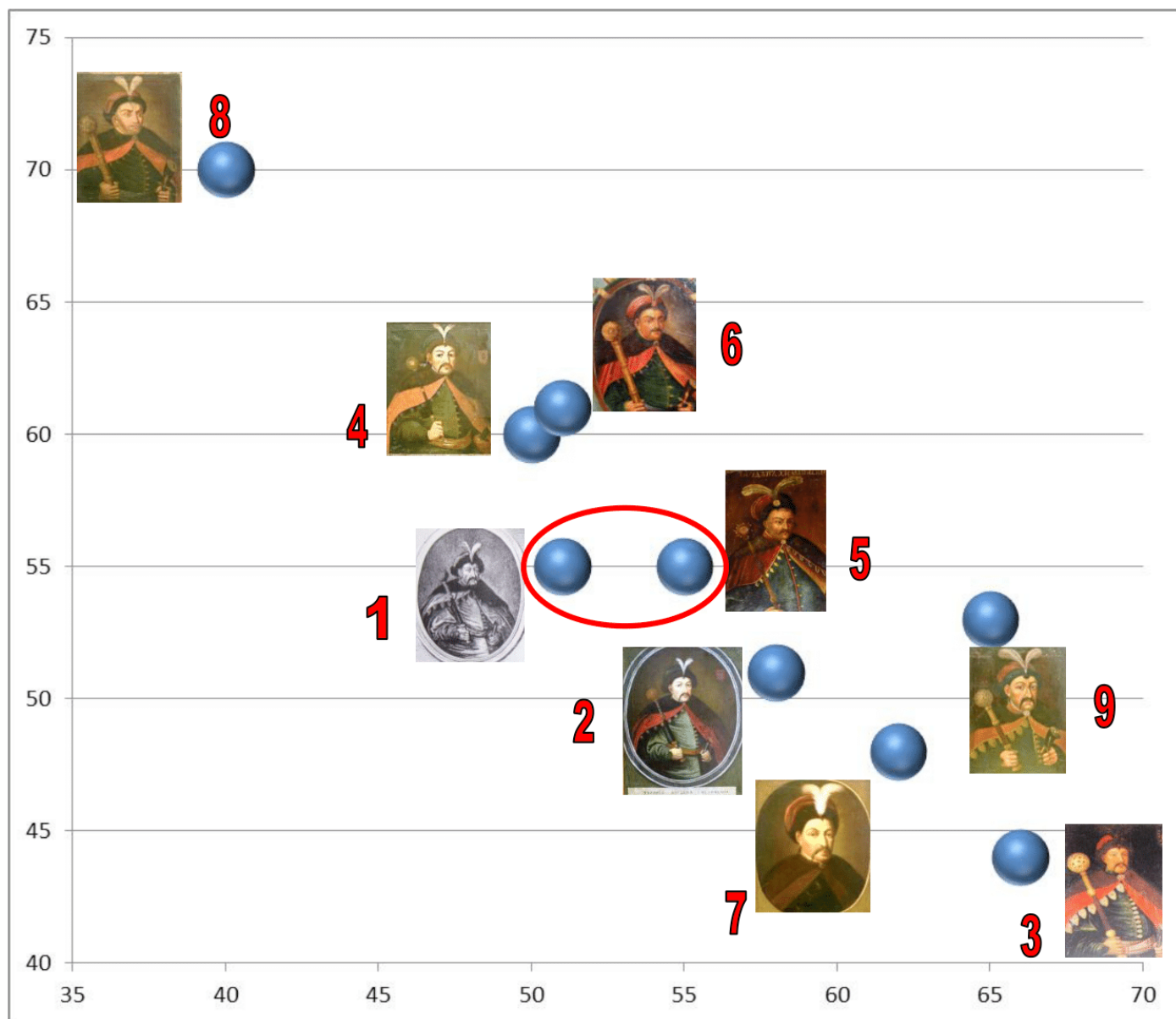
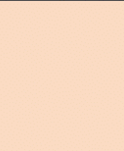
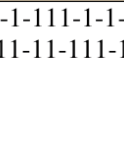
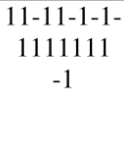
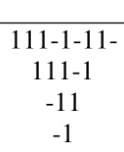
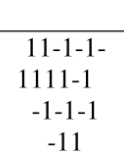
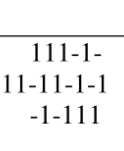
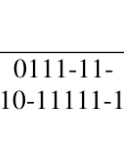
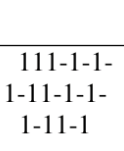
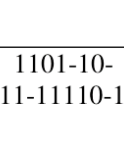

Рис. 1

Таблиця 1. Портрети гетьмана Б. Хмельницького

		
Гондіус В. Портрет Б. Хмельницького. Гравюра	Невідомий художник. Портрет Б. Хмельницького. Україна, XVIII – перша половина XIX ст. Полотно, олія. 55,5×69,5 см. НМІУ. Інв. № М–5.	Невідомий художник. Портрет Б. Хмельницького. Україна, середина XVIII ст. Полотно, олія. 113,5×85,8 см. НХМУ Інв. № Ж–182.
		
Невідомий художник. Портрет Б. Хмельницького. Україна, XVIII – початок XIX ст. Полотно, олія. 81×71 см. НМІУ. Інв. № М–9.	Невідомий художник. Портрет Б. Хмельницького. Україна. Метал, олія. 35×24 см. НМІУ. Інв. № М–584	Невідомий художник. Портрет Б. Хмельницького. Україна. Кінець XVIII – початок XIX ст. Полотно, олія. 71×55 см. НМІУ. Інв. № М–41.
		
Невідомий художник. Портрет Б. Хмельницького. Україна. Середина XVIII ст. Полотно, олія. 113,5×85,8 см. НХМУ Інв. № Ж–182.	Невідомий художник. Портрет Б. Хмельницького. Україна. Кінець XVIII – початок XIX ст. Полотно, олія. 59,5×47 см. НМІУ. Інв. № М–34.	Невідомий художник. Портрет Б. Хмельницького. Україна. Кінець XVIII – початок XIX ст. Полотно, олія. 74×56 см. НМІУ. Інв. № М–577

Таблиця 3. Результати обліку позитивних та негативних відповідей в процедурах порівняння.

									
		11-1- 1111-11- 11-1-11	-1-11- 1111-1- 1-1-1-1- 11	-1-1- 111-11- 1-1-111- 11	-1-1111- 1-1- 111111- 1	-1-1-111- 11- 11111 -1-1	0-1-1- 11-1101- 1-1-1-11	-1-1- 11111- 11111- 111	-1-10- 1101- 11-1-1- 1011
	-1-111-1-1- 11-11-111-1		-1-11-1- 1111-1-1-1- 1-11	-11111111- 1111-11	-1-1111- 1-11111- 11-1	-1-1111- 1- 1111111 11	-1-11-1- 1-1- 1111- 111-1	-11- 111111- 1111-1	0-11-1-1- 1- 1111110
	11-11-1-1- 1111111 -1	11-111-1-1- 111111 -1		11-111- 1-11- 111-1-1- 1	-11111-1- 111111-1-1	-11-111-1- 111111-1-1	11-11-1-1- 11111111	-11-111-1- 1-1011111	11-11-1-1- 1- 1111111
	111-1-11- 111-1 -11 -1	1-1-1-1-1- 1-111-1-1- 11-1	-1-11-1- 111-11- 1-111		-1-11-11-1- 1111-1-11- 1	-1-1111-1- 1-111-111- 1	1-11-1- 1-1-111- 1-1-11-1	-11-11111- 1-11111-1	1-111-1- 1-1111-1- 111-1
	11-1-1- 1111-1 -1-1-1 -11	11-1-1- 111-1-1- 1-11-11	1-1-1-1- 111-1-1- 1-1-111	11-11- 111-1-1- 111-11		11-1-1- 111-1-1- 1-1-11	11-1- 1111-1- 1-1-1- 111	11- 11111-1- 1-11-11	111- 11111-1- 1-1-11
	111-1- 11-11-1-1 -1-111	11-1-1-111- 1-1-1-1-1- 11	1-11-1-111- 1-1-1-1-111	11-1-1- 1111-1-11- 1-11	-1-1111-1- 111111-1-1		11-1-1- 1111-1-1-1- 11	1-1-11111- 1-111-11	1-1-1-11- 111-1-1- 1-11
	0111-11- 10-11111-1	11-11111- 1-1-11-1- 11	-1-11-1111- 1-1-1-1-111	-11-11111- 1-1111-11	-1-111-1-1- 111111-1-1	-1-1111-1- 1-11111-1		-11-11111- 1-111111	01111- 111-111- 11-1
	111-1-1- 1-11-1-1- 1-11-1	1-11-1- 1-1-111- 1-1-11-1	1-11-1- 1111-1- 1-1-1-1	1-11-1- 1-1-111- 1-1-1-11	-1-11-1- 1-1- 1111-11- 1-1	-111-1-1- 1-111-1- 11-1	1-11-1- 1-1-111- 1-1-1-1- 1		1-11-1-1- 1-111-1- 1-1-1-1
	1101-10- 11-11110-1	01-11111- 1-1-1-11- 11	-1-11-1111- 1-1-1-1-111	-11-11111- 1-1-111-11	-1-1-11-1- 1-1-11111- 1-1	-1111-11-1- 11111-1	0-1-1-1-11- 1-11-1-11- 11	-11-11111- 1-111111	
	F ⁺ = 55 F ⁻ = 51 0 = 4	F ⁺ = 51 F ⁻ = 58 0 = 1	F ⁺ = 44 F ⁻ = 66 0 = 0	F ⁺ = 60 F ⁻ = 50 0 = 0	F ⁺ = 55 F ⁻ = 55 0 = 0	F ⁺ = 61 F ⁻ = 51 0 = 0	F ⁺ = 48 F ⁻ = 62 0 = 1	F ⁺ = 70 F ⁻ = 40 0 = 0	F ⁺ = 53 F ⁻ = 65 0 = 2